

Mana Açısından Kıraat Farklılıklarının Mahiyeti**The Nature of Recitation Differences As Meaning****Yunus İŞERİ**

Dr., Özel Kur'an Kursu Öğreticisi

Dr., Private Quran Course Tutorial

Bingol/Türkiye

yunusiseri123@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3475-4524

DOI: 10.34085/buifd.1093843

Öz

Kıraat ilminin önemli konulardan biri olarak karşımıza çıkan kıraatlerdeki okuyuş farklılıkları, kıraat ihtilâfları şeklinde de ifade edilmiştir. Ancak, ihtilâf kavramına, sadece, farklı hükümlerden birinin, diğerini geçersiz kılması veya birisinin doğruluğunun, diğerinin yanlışlığını gerektirmesi manası verilmemiştir. İhtilâf kavramının manası doğrultusunda, kıraat ihtilâfları da kıraatlerin birbirleriyle zıtlık oluşturması veya birinin diğerini hükümsüz bırakması şeklinde anlaşılmamıştır. Zira birinin sıhhatinin, diğerinin butlanını gerektiren ihtilâfın Mushaf'ta bulunması imkânsız görüldüğünden kıraat âlimleri, konuyla alakalı olarak kullanılan ihtilâf kelimesiyle, zıtlık oluşturmayan ve manaya çeşitlilik ve zenginlik katan ihtilâf kastetmişlerdir. Bu ayrıma işaret etmek için bir kısım bilginlerce, kıraat ihtilâfı kavramı yerine kıraat çeşitliliği ifadesi kullanılmıştır. Bu çeşitlilik, sıhhatinde ittifak edilen kıraat vecihlerinin mahiyeti açısından değişkenlik gösterirler. Bunlardan bir kısmının telaffuzu farklı olsa da manası birdir. Bir kısmı ise hem lafzı, hem de manası farklı olduğu halde aynı âyette mana açısından beraber bulunmaları mümkün olabilen vecih farklılıklarıdır. Diğer kısım kıraat vecihleri ise mana açısından aynı âyette beraberce düşünülmeleri mümkün olmamakla beraber başka açıdan ittifak edebilen ve aralarında herhangi bir tezat bulunmayan, çeşitlilik kapsamındaki farklılıklardır. Zikredilen tasnif muvacehesinden kıraat farklılıklarına bakıldığında sahih vecihler arasında tezât veya tenâkuz bulunmadığı, bunlar arasında bütünlük bulunduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat, vahiy, vecih, farklılık, mahiyet.

Abstract: Reading differences in recitation are stated as recitation disputes, which is an important matter of recitation discipline. However, that does not mean a different one invalidates another one. Recitation disputes are not understood as a conflict or that they nulify each other. Since those disputes which have both accuracy and nulity are impossible to be in Kur'ân, recitation scholars ment the dispute that gives a meaning and diversity. That does not make a controversy. To indicate this division, some scholars have used recitation diversity instead of recitation disagreement. This diversity vary from the point of the nature of recitation views related to its accuracy. Even some of them are different, their meaning is just. Although both their literature and meaning is different, they are different point of views to be possible together in the same verse as the just meaning. It is not possible to think the other recitation views together in the same verse as a meaning but they are differences that can be agreed in some other aspects. There are no controversies between them. If one sees them as classification window, he can see there is no contradiction. That is one and only.

Keywords: Reading Kur'ânı Kerim and Recitation, Revelation, aspect, difference, nature.

Giriş

Kıraat ilminin ehemmiyetli mevzularından sayılan kıraat farklılıklarının mahiyeti, üzerinde durulması gereken konulardan biridir. İlk dönem muhatapların da önem verdiği farklı okumalar, her dönemde Kur'ân muhataplarının ilgi odağı olmuştur. Allah'ın (cc) kelâmını ilgilendiren kıraat farklılıklarının mahiyeti üzerinde durulmuş, ihtilâfın çelişki mi yoksa çeşitlilik mi arz ettiği irdelenmiştir. Konuyla alakalı olarak kıraat ilminin öncü simaları, sahih kıraatler arasındaki ihtilâf için *tenevvü ihtilâfını* kabul etmiş, mütevâtir kıraatler arasında tezat veya tenâkuz bulunamayacağını ifade ederek bunlar arasında mana açısından uyum bulunduğu üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda *kıraat ihtilâfının çelişki değil, çeşitlilik ihtilâfı* olduğunu beyan etmiş, farklı okuyuşlar için *ihtilâfu tenevvü'in* (çeşitlilik ihtilâfı) kavramını kullanılmışlardır. Sahabe döneminden itibaren önemini koruyan *kıraat farklılıklarının mahiyeti* meselesi, kıraat ve tefsir kaynaklarında da yerini almıştır.

Kadim kıraat kaynaklarında kıraat farklılıklarının mahiyetine yer verilmiş olsa da mevzunun günümüzde de önemini koruması sebebiyle, *kıraatlerdeki vecih farklılıklarının mahiyeti* üzerinde durma gereği hâsıl olmuştur. Buna binaen makalede, zikredilen mevzu, kıraat ilminin kadim kaynaklarından istifade edilerek müşahhas misallerle izah edilmiştir. Konuyla ilgili İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, Dâni'nin *el-Mukni' fi resmi Mesâhifi'l-emsâr*, İbn Teymiyye'nin *Mecmû'u'l-fetâvâ* ve İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr* isimli eserlerinin yanı sıra alanın literatüründen yararlanılmış, günümüz araştırmacılarının kıraat farklılıkları hakkındaki yorumlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda Abdurrahman Çetin'in *Kıraatların Tefsire Etkisi*, Mehmet Dağ'ın *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* ve Mustafa Kılıç'ın *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşerî Örneği* isimli eserleri zikredilebilir. Öte yandan kıraat vecihlerinin tefsir ilmiyle birinci derecede alakası nedeniyle kıraatlerdeki farklılıkların izahında tefsirlerden de faydalanılmıştır.

Ümmet tarafından kabul gören sahih kıraat vecihlerinin, mahiyet açısından özgün bir çalışmada ele alınması, bu husustaki bazı temel noktaları aydınlığa kavuşturacaktır. Farklı okumaların beşer mahsulü mü yoksa vahiy kaynaklı mı olduğunun irdelenerek konu hakkındaki hususların ele alınması, söz konusu mevzunun delillere dayalı şekilde daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Böylelikle, bir kısmı farklı mana ihtiva etse de kıraat vecihlerinin, zıtlık oluşturmayacak ve birbirini destekleyecek şekilde Kur'ân'da yer almalarının, ümmet için ilâhî rahmetin bir eseri olduğu anlaşılacak, makbul kıraat vecihlerinde herhangi bir beşerin tasarrufunun bulunmadığı, bunların ancak ilâhî vahyin bir semeresi olduğu tebeyyün edecektir. Bu bakımdan *kıraat farklılıklarının mahiyeti* temel eksenindeki şu makalemiz, vecihler arasındaki farklılıkların hakiki mahiyetinin anlaşılması, konu hakkında kapalı noktaların aydınlatılması ve Kur'ân'ın beşer mahsulü değil, içerdiği tüm kıraat vecihleriyle birlikte Allah'ın (cc) kelâmı olduğunun ortaya konulması bakımından önem arz etmektedir.

Mana Açısından Kıraat Farklılıklarının Mahiyeti

Kıraat farklılıkları deyince kıraatlerin birbirleriyle tezat teşkil etmesi veya birisinin, diğerini hükümsüz bırakması şeklinde anlaşılmalıdır. Zira, *halefe* kökünden gelen ve *ihtelefe* fiilinin masdarı olan ihtilâf kelimesi lügatlerde, *peşi sıra gitmek, izlemek, yerini almak* gibi manalarına gelmekle beraber *bütün yönleriyle ittifak etmeyen, bazı cihetten farklılık gösteren ve birbirine eşit*

olmayan veya birbirine zıt ve muhalif yahut değişik ve farklı olan şeyler için kullanılır.¹ İhtilâf, iki farklı hükümden birisinin, diğerini geçersiz kılması, birinin doğruluğunun, diğerinin yanlışlığını gerektirmesi anlamına gelen *tenâkuzdan*² farklı olarak *çeşitlilik* anlamı da ihtiva etmektedir. Nitekim ihtilâf kelimesinin asıl kökü olan *h-l-f* (خلف) kelimesi, türevleriyle beraber ve kullanıldığı alanlara ve ilim dallarına göre çok sayıda farklı anlam ihtiva etmektedir.³ İhtilâf kelimesi hakkındaki tanımlara ve kelimenin Arap dilindeki kullanımlarına bakılırsa iki şeyin ihtilâf etmesi, bunların sadece birbiriyle tezat teşkil etmesi gibi olmadığı görülecektir. Mahiyet itibarıyla bazı ihtilâflar zemmedilecek türden değildir. Zıt unsurların tamamı birbiriyle muhtelif olabilir. Ancak her muhtelif bulunanlar, birbirine zıt olmadığı gibi⁴ kıraat âlimlerinin de ittifakla üzerinde durduğu gibi kıraatler de çeşitlilik gösterebilirler bile zıtlık teşkil etmezler.⁵

Lügavî izahından da anlaşılacağı üzere *ihtilâf* kelimesi, Türkçe’de yaygın şekilde kullanılan *ihtilâf* anlamında değerlendirilmemelidir. Türkçe kullanımlarda bu kelime, çoğunlukla birbirine muhalif ve zıt olmak manasını hatırlatsa da, Arapça aslında, yukarıda değinildiği gibi, *belli şeylerin birbirinden farklılık göstermesi* manasındadır. *Farklılık* ise, kavram olarak *تَضَادٌّ أَوْ تَنَافُضٌ* *tezat veya tenâkuz* manasında olabileceği gibi *فَرْقٌ وَتَعَايُرٌ* *farklılık ve çeşitlilik* anlamında da kullanılabilir.⁶ Farklı ilmî disiplinlerde ihtilâf kavramına özel anlamlar yüklenmiş⁷ olsa da, birinin sıhhati, diğerinin butlânını gerektiren bir ihtilâf şeklinin Mushaf’ta bulunması imkânsız olduğundan sahih kıraatler için kullanılan ihtilâf kelimesinden, *zıtlık teşkil etmeyen ve manaya farklı renkler ve genişlik katan mahiyetteki çeşitlilik* kastedilmiş olduğu⁸ aşağıda gelecek örnekler kapsamında daha net anlaşılacaktır.

Kıraat farklılıklarının bünyesinde herhangi bir zıtlık söz konusu olsaydı bu husus gizli kalmaz, muhakkak Kur’ân’ın muarızları tarafından açığa çıkarılırdı. Nitekim oryantalistlerin uzun zamandan beri Kur’ân metni üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmaları da göstermiştir ki, Kur’ân’da, kendi yapısal ve anlamsal bütünlüğü içerisinde çelişki oluşturacak hiçbir kelime ve âyet bulunmamaktadır.⁹ Bu bağlamda, âyetlerin birer parçası sayılabilecek kıraatlerde söz konusu olan ihtilâflar, Kur’ân’daki bazı kelime ve harflerin anlam bakımından Kur’ân’la

¹ Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-‘ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye 2003), “halefe”, 1/436; Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemaluddin İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l-‘Arab* (Beyrût: Dâru’s-Sadr, 1994), “ihtelefe”, 9/91-94; Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Hemedânî, *Mu’cemu mekâyisi'l-lüğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979), “halefe”, 2/210-212.

² Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürçânî, *Ta’rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer’aşlî (Beyrût: Dâru’n-Nefâis, 2007), “et-tenâkuz”, 68.

³ Detaylı izah için bk. Cafer Yerlikaya, “Kıraatlerde İhtilaf Kavramı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BOZİFDER)*, 18/18 (2020), 293-296.

⁴ Ebû Hilâl Hasen b. Abdullah b. Sehl el-‘Askerî, *Furûku'l-lüğaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dâru'l-İlim ve’s-Sekâfeti li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1997), “muhtelef ve’l-mutezâd”, 157.

⁵ Ebu’l-Hayr Muhammed b. Yusuf İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kirâati'l-‘aşr*, thk. Şeyh Zekeriyya Umeyrât (Beyrût: Dâru Küttübü'l-İlmiyye, 2011), 1/49; Takiyuddin Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalim b. Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medine: Mecme’u Melik Fehd, 1995), 13/402.

⁶ Ebû Dâvûd Süleyman İbn Necâh b. Ebi Kasım el-Emevî, *Muhtasaru’t-tebyîn li hecâi’t-tenzîl* (Medine: Mecme’u Melik Fehd, 2002), 1/134.

⁷ Yerlikaya, “Kıraatlerde İhtilaf Kavramı”, 297.

⁸ Yerlikaya, “Kıraatlerde İhtilaf Kavramı”, 298-300.

⁹ bk. Abdullah Emin Çimen, “Kur’ân’da Ritmik Yapı: Fâsıla ve Üslup Açısından Bir Deneme”, *Dini Araştırmalar* 10/29 (2007), 220-221.

çelişmeyecek farklı okunması şeklinde özetlenebilir. Başka bir ifadeyle sahih kıraatler, sağlam senedlerle Rasulullah'a (s.a.v) kadar uzanmakta ve rivayet ve nakil yoluyla bize ulaşmakta olup bir taraftan muhataplara Kur'an'ı okumalarında kolaylık sağlarken bir taraftan da âyetlerin mana yelpazesini açarak bizlere daha geniş bakış açıları sunan bir çeşitlilik arz ederler.¹⁰

İbn Teymiyye (öl. 728/1328) de yukarıda zikredilen bu inceliği vurgulamak için تَنْوُّعُ الْقِرَاءَاتِ (kıraatlerin çeşitliliği) ifadesini kullanmayı tercih etmektedir.¹¹ Nitekim مَنْ أَمَّا أَنْ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا "Kur'an'ı gereği gibi düşünmezler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."¹² âyetinde de işaret edildiği gibi, Allah'ın (cc) kitabında zıtlık bulunması, imkânsız olması cihetiyle âlimler de kıraatlerde ihtilâf denilince تَنْوُّعُ اخْتِلَافٍ (çeşitlilik ihtilâfı) manasının kastedildiğini belirtmiş ve şöyle demişlerdir: "فَإِنَّ الْاِخْتِلَافَ الْمُمْتَارَ إِلَيْهِ فِي ذَلِكَ اخْتِلَافٌ تَنْوُّعٌ وَتَعَايِيرٌ لَا اخْتِلَافٌ تَضَادٌّ وَتَنَاقُضٌ" "Bu hususta işaret edilen ihtilâf, tenevvü' ve teğâyyür (değişiklik) ihtilâfıdır. Tezat ve tenâkuz ihtilâfı değildir."¹³

Ümmete kolaylık olması amacıyla Kur'an'ın, yedi harf üzere nazil olmasının neticesi olan kıraat farklılıklarının bir kısmı arza-i ahire'de neshedilmiştir.¹⁴ Araştırmamızda bu husustaki detaylara girilmeyecektir. Neshedilmeyip resmu'l-Mushaf'ta (Kur'an'ın yazı şeklinde) korunan ve ihtilâfın niteliği açısından nispeten birbirinden değişkenlik arz eden kıraat farklılıklarının mahiyetleri ele alınacaktır.

Ebû 'Amr ed-Dânî (öl. 444/1053) ve İbnü'l-Cezerî'ye (öl. 833/1429) göre, resmu'l-Mushaf'ta korunmuş bütün kıraat vecihleri, mahiyetleri itibariyle üç kategoriden birisine girer: Birincisi: Lafızları farklı, manası bir olan kıraat vecihleridir. Bunlar, الصَّارِطُ kelimesinin ز ve س harfleri ile de; عَلِيَّهِمْ kelimesinin, ه harfinin kesra'sı ve damme'si ile; يَحْسَبُ kelimesinin س harfinin kesra'sı ve fetha'sı ile okunması örneklerinde görüldüğü gibi lehçe farklılığı kapsamında lügatlerle ilgili ihtilâflardır. İkincisi: Hem lafzı, hem de manası farklılık arzettiği halde aynı âyette ikisinin de bulunması mümkün olan kıraat vecihleridir. Bunlar da, (يَكْذِبُونَ، يَكْذِبُونَ، مَلِكٌ، مَلِكٌ) her iki şekilde de kıraat edilmesinde ve كَيْفَ نُنْشِرُهَا كَيْفَ نُنْشِرُهَا ifadesindeki ز harfinin, ر harfi ile نُشِرُهَا şeklinde okunması örneğinde görüldüğü gibi iki farklı mananın, ayrı iki kıraatte cemedilmesi şeklinde gerçekleşir. Üçüncüsü: Hem lafzı, hem de manası farklılık gösterdiği halde ikisinin de aynı anda bir yerde beraber düşünülmesi mümkün olmayan lakin başka açıdan ittifak edebilen ve aralarında herhangi bir zıtlık bulunmayan kıraat vecihleridir. Bu kapsama giren vecihlere de: وَإِنْ كَانَ مَكْرَهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ "Onların tuzakları, dağları yerlerinden oynatacak da olsa ..." ¹⁵ âyetindeki لِتَزُولَ kelimesinin لَتَزُولَ şeklinde; وَقَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ " (Mûsâ) dedi ki: İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir."¹⁶ âyetinde bulunan لَقَدْ عَلِمْتَ ifadesinin, لَقَدْ عَلِمْتُ şeklinde okunması örnek gösterilebilir.¹⁷

¹⁰ Çimen, "Kur'an'da Ritmik Yapı", 221.

¹¹ İbn Teymiyye, Mecmû'u'l-fetâvâ, 13/402.

¹² en-Nisâ 4/82.

¹³ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/49.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/8, 32, 33.

¹⁵ İbrâhîm 14/46.

¹⁶ el-İsrâ 17/102.

¹⁷ bk. Osman b. Saîd b. Osman Ebû 'Amr ed-Dânî, Câmi'u'l-beyân fi'l-kirââtî's-seb' (İmârât: Camiatu's-Şârika, 2007), 1/120-123; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/49-51.

İbnü'l-Cezerî ve Dâni'nin kıraat farklılıklarıyla ilgili yaptıkları taksimatın ilki, mana ile fazla bir irtibatı bulunmayan türdeki lügat farklılıklarıyla ilgili; diğer iki kategori ise anlam ile bağlantısı bulunan kıraat vecihleriyle alakalıdır.¹⁸

1. Telaffuzu Farklı Manası Bir Olan Kıraat Vecihleri

Yedi harf ruhsatına bağlı olarak farklı okunan kıraatler, ele alma yöntemine göre değişik şekillerde tasnif edilebilseler¹⁹ de mana açısından bakıldığında temelde iki farklı mahiyet göstermektedir. Bunların bir kısmı, manayı ilgilendirmeyen, sadece vecihlerin edâ keyfiyetlerini alakadar eden *usulle ilgili şifahî farklılıklardır*.²⁰ İzhâr, ihfâ, idğâm, feth, imâle, teshîl, ibdâl, tahrîk, teskîn gibi, kelimelerin, farklı ses özellikleriyle telaffuz edildiği, daha çok lehçelerle alakalı olan²¹ ancak, manaya etki etmeyen değişik okuyuşlar bu kapsama girer.²² Farklılıkların, yüzde seksenini teşkil ettiği ifade edilen²³ bu kıraat vecihlerinin çoğu, mahiyet itibarıyla manayı ilgilendirmez, sadece okuyuşa ses zenginliği katan uygulama şekilleridir.²⁴ Bu kapsama giren farklı okumalar, Kur'ân'da kelimenin geçtiği her yerde aynı ses özellikleriyle okunması sebebiyle usul farklılıkları veya fonetik farklılıklar olarak ele alınmaktadır.²⁵

Lehçelerdeki farklı okumaların tamamı, ses özelliğiyle ilgili değildir. Bir kısmı harekeyle veya muzâraat harfleriyle alakalı olabilmektedir. Bunların bir kısmında, az farklarla mana değişikliği görülmektedir. *Zemahşerî Tefsiri* bağlamında kıraatleri ele alan Mustafa Kılıç, lehçe ihtilâflarını işlerken bu türden bazı kıraat farklılıkları üzerinde durmuştur. Telaffuzları değişkenlik gösterip temelde lehçelere dayanan bu tarz okuyuşların bir kısmının anlam üzerinde etkisi olmasa bile bazılarının manada değişikliğe yol açtığı görülmektedir. Fakat bu mana değişikliği, önceden de üzerinde durulduğu gibi zıtlık şeklinde bir mahiyet arz etmez. Ancak, farklı manalara delâlet ederek âyetin anlam yelpazesini genişleten bir özellik gösterirler.²⁶

Resmü'l-Mushaf'ın müsaade ettiği lehçe farklılıkları, telaffuzu farklı olsa da manası bir olan vecihler kapsamında değerlendirilebilir. Lehçe ihtilâflarının bir kısmı, usulle alakalı ses ve telaffuz keyfiyetini ilgilendirirken bir kısmı da harekeyle alakalıdır. Bunlardan bazıları yukarıda izahı bulunan *يَحْسِبُ - يَحْسِبُ ; عَلَيْهِمْ - عَلَيْهِمْ* örneklerinde de görüldüğü üzere *hareke değişikliğiyle* alakalıdır. Bazısı da *نُؤْتِيهِ مِنْهَا "Onu sana verir."*²⁷ *نُؤْتِيهِ مِنْهَا "Ondan (nasibini) ona veririz."*²⁸ , *فَأَلْقَاهُ إِيَّاهُمْ " (Mektubu) onlara atıver."*²⁹ ibarelerinde ه harfinin sükûn veya kesra üzere

¹⁸ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/49-50.

¹⁹ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/49-51.

²⁰ Muhammed Tahir b. Âşûr et-Tunûsî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/51.

²¹ Örneklerle Usulle alakalı okuyuş vecihleri hakkında detaylı izah için bk. Yunus İşeri, *Nizamuddin en-Nîsâburî'nin 'Garâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân' Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 210-233.

²² İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, (İstanbul: İFAV, 2013), 122, 125.

²³ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 447.

²⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1/51.

²⁵ bk. Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 57-64.

²⁶ Detaylar için bk. Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşerî Örneği* (İstanbul: İFAV, 2015), 11-149.

²⁷ Âl-i İmrân 3/75.

²⁸ Âl-i İmrân 3/145.

²⁹ En-Neml 27/28.

okunması veya فَاتَتْ أُكْلَهَا - فَاتَتْ أُكْلَهَا “Yemişlerini verdi.”³⁰ ibaresinde ك harfinin sükûn veya damme ile okunması gibi harekenin okunup okunmamasıyla ilgilidir.³¹ Ancak bu kısımda incelenen kıraat vecihleri, lehçelerin her birinde farklı bir telaffuz veya harekeyle okunduğu halde manalarında değişiklik söz konusu olmamaktadır.³²

Farklı şekillerde telaffuz edilseler de aynı manada kullanılan ve usul farklılıkları kapsamında değerlendirilen lehçe farklılıklarına dayalı kıraat vecihlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla birkaç örnek üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Örnek 1: A’raf suresinin 137. âyeti³³ ile Nahl suresinin 68. âyetinde³⁴ geçen يَعْرِشُونَ kelimesi, farklı bir lehçeye göre يَعْرِشُونَ şeklinde damme’li okunmuştur.³⁵ Kesra’lı vecih, Hicaz halkının lehçesi iken, damme’li vecih de diğer bazı Arap kabilelerine aittir.³⁶ Bu kelime, iki ayrı lehçede hareke farklılığıyla okunsa da her iki okuyuşta da *bina etmek, yükseltmek* manasındadır.³⁷ İki vecih de sahih kıraatler arasında mevcuttur.³⁸ A’raf sûresinde geçen söz konusu kelime ile Firavun ve hanedanının, evler, meskenler ve saraylar bina ettikleri vurgulanırken,³⁹ Nahl suresindeki kelimedede de insanların *arı için kovan inşa etmelerinden* bahsedilmektedir.⁴⁰ Görüldüğü üzere يَعْرِشُونَ kelimesi farklı lehçelerde hareke değişikliği ile okunduğu halde her iki âyette de farklı bağlamlarda olmak üzere *bina etmek, yükseltmek* anlamında kullanılmıştır.

Örnek 2: Lehçe temelli olarak hareke farkıyla okunan kelimelerden biri de Mücadele suresinin أَنْشُرُوا فَانْشُرُوا “Ve size, ‘kalkın’, denildiği zaman da kalkın!”⁴¹ âyetinde geçen أَنْشُرُوا kelimesidir.⁴² *Kalkmak* anlamında kullanılan bu kelimedeki ش harfi, sahih kıraatlerde hem kesra

³⁰ El-Bakara 2/265.

³¹ Dâni, *Câmiu’l-beyân*, 1/120.

³² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/49.

³³ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ “Firavun ve kavminin yaptıklarını ve (özenle kurup) yükselttiklerini yerle bir ettik.” (el-A’raf 7/137).

³⁴ وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذْ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ “Ve Rabbin, bal arısına, dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) evler edin.” (en-Nahl 16/68).

³⁵ Ebü’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Mücâşî el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni’l-Kur’ân*, thk. Hudâ Mahmud Kuraa (Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 1990), 1/335; Ebü Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezherî, *Me’âni’l-kırâât*, thk. İvâd b. Ahmed el-Kavzî ve İz Mustafa Dervîş (Riyad: Merkezu’l-Buhûs fi Külliyyeti’l-Âdâb bi Câmîati Melik Suûd, 1991), 1/421.

³⁶ Ebü Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*, thk. Sıtkı Muhammed Cemîl (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1999), 5/156; Ebu’l-Kasım Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-neşr fi’l-kırââti’l-aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr (Beyrût: Dâru Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 2/336.

³⁷ Ebü Cafer Muhammed İbnü’l-Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2000), 5/445; 13/78; Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed Cârullâh ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmidî’t-tenzîl* (Beyrut: Dâru Kitâbi’l-Arabî, 1987), 2/149, 618.

³⁸ İbn ‘Âmir ve Ebü Bekir Şu’be, Kur’ân’ın neresinde gelirse gelsin , harfinin damme’si ile; diğerleri ise ر ’nun kesra’sı ile okumuşlardır. bk. Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin İbn Mihran en-Nisâbüri, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-aşr*, thk. Sebi’ Hamza Hâkimî (Dimeşk: Mecmeu’l-Lüġa el-Arabiyye, 1981), 214; Ezherî, *Me’âni’l-kırâât*, 1/421; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 3/1115; Nizamuddin Hasan b. Muhammed b. Hüseyin en-Nisâbüri, *Garâibu’l-Kur’ân ve reġâibu’l-Furkân*, thk. Şeyh Zekerriyya Umeyrât (Beyrût: Dâru Kutubi’l-İlmiyye, 1996), 3/304; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/271;

³⁹ Ebu’l-Haccâc Mücahid b. Cebr el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdusselâm Ebu’n-Nîl (Mısır: Dâru’l-Fikri’l-İslâmî el-Hadîse, 1989), 342;

⁴⁰ bk. Nisâbüri, *Garâibu’l-Kur’ân*, 3/252.

⁴¹ el-Mücâdele 58/11.

⁴² Ebü Cafer, İbn ‘Âmir ve Asım ش harfinin damme’si ile أَنْشُرُوا şeklinde; diğerleri ise ش ’nin kesra’sı ile انْشُرُوا şeklinde okumuşlardır. bk. İbn Mihrân, *Mebsût*, 432; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 4/1632-1633; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/385.

ile hem de damme ile okunmuştur. Bu kelimedeki farklılık, pek çok kıraat vechinde olduğu gibi lehçe farkına dayanmaktadır.⁴³ Her iki vecihte de aynı mana ifade eden bu kelime söz konusu âyette, her hangi bir hayır, düşmanla savaşmak, iyiliği emretmek, hakkı ifa etmek, namaz kılmak gibi hangi maksat olursa olsun, “Size, kalkın!” denildiğinde (ağır davranmayıp) kalkınız!” manasında kullanılmıştır.⁴⁴

Örnek 3: Enfâl suresinin 42. âyetindeki بِالْعُدْوَةِ kelimesi ile ilgili kıraat vecihleri⁴⁵ de yine lehçe ihtilâfına dayalı, telaffuzu farklı lakin manası aynı olan kıraat türüne diğer bir örnektir. Kesra ile okunan vecih Kays lügatine ait iken, dammeli vecih de Kureyş’e aittir.⁴⁶ Bu kıraatin, hem بِالْعُدْوَةِ şeklinde damme ile hem de بِالْعُدْوَةِ şeklinde kesra ile okunan her iki vechi de vadinin kenarı manasına gelmektedir.⁴⁷ Her iki kıraat vechi de lehçe değişikliğine bağlı olarak kelimenin farklı kullanımlarından ibarettir.⁴⁸

Lehçelere göre değişik şekilde okunan, ancak vecihleri arasında anlam farkı bulunmayan يَعْزُشُونَ - يَعْزُشُونَ , اَنْشُرُوا - اَنْشُرُوا ve بِالْعُدْوَةِ - بِالْعُدْوَةِ kelimelerine benzer pek çok farklı okuyuş vecihleri mevcuttur.⁴⁹ Bunlar mahiyet itibariyle farklı okunsalar da aynı mana ifade ederler.

Örneklerde de görüldüğü üzere hareke farkından kaynaklanan pek çok kıraat vechi arasında mana bakımından her hangi bir fark bulunmamaktadır. Sadece kıraatin eda edilmesi esnasında az bir telaffuz farklılığı göstermektedirler. Mana açısından herhangi bir değişikliği bulunmayan, lehçeler arasındaki bu tarz okuyuş farklılıklarına müsaade edilmiş olması, ilâhî rahmetin sonucu olarak kolayına geleni okuması noktasında ümmete tanınan bir ruhsattır. Ve herhangi hiç bir beşerin tasarruf yetkisinin bulunmadığı vahiy eksenli okuma farklılıklarıdır.

2. Hem Lafızları Hem de Manaları Farklı Olan Kıraat Vecihleri

Mahiyeti itibariyle kıraat farklılıklarından bir kısmı da manayı ilgilendiren okuyuş değişiklikleridir. Kelimelerdeki harflerin ve hareketlerin değişmesi ile meydana gelen okuyuş şekilleri bu kapsama girmektedir.⁵⁰ Fakat bu farklılıklar, yukarıda da bahsedildiği gibi tenâkuz arz etmez. Sadece mana açısından âyetin muhtevasını genişletir. İçinde buldukları âyetlerin farklı yönlerden de anlaşılmasına yardımcı olur. Böylelikle, mana çeşitliliği sağlaması sebebiyle bazen her bir kıraat vechi yeni bir âyet hükmüne geçmiş olmaktadır.⁵¹ Yahut birbirini destekleyerek veya birinin müphem bıraktığını diğeri açıklayarak, âyetlerin başka açılardan daha doğru şekilde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.⁵² Mana açısından âyetin muhtevasını

⁴³ Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Beğâvî, *Me'âlimu't-tenzil fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1999), 5/45; Nisâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'ân*, 6/265; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 2/582.

⁴⁴ Mücahid, *Tefsîru Mücâhid*, 650; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/492.

⁴⁵ Ebû Bekir İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-kırâat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Daru'l-Meârif, 1980), 306; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 3/1136; İbn Mihrân, *Mebûsât*, 221.

⁴⁶ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* (Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1997), 2/266.

⁴⁷ Beğâvî, *Me'âlimu't-tenzil*, 2/297; Nisâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'ân*, 3/403.

⁴⁸ bk. Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/350; Ebu Züra Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele, *Hüccetü'l-kırâ'ât*, thk. Saîd Afgânî (Beyrût: Müessesetu Risâle, 1997), 311; Ebû İshak İbrahim b. Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1988), 2/417.

⁴⁹ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 1/120; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/50.

⁵⁰ bk. Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 125.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

⁵² bk. Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 125.

zenginleştiren bu mahiyetteki vücûhât çoktur. Anlam itibarıyla önem arz eden bu ikinci kısım, Dâni ve İbnü'l-Cezerî'nin taksiminde olduğu gibi iki kategoride incelenebilir.

2.1. Aynı Yerde İctima Etmesi Mümkün Olan Kıraat Vecihleri

Kıraatler arasında çelişki bulunması mümkün olmadığından vecihler arasındaki farklılıkların birbirini desteklediği ve âyetin manasına genişlik kattığı müşahede edilmektedir. Bu tür kıraat vecihlerinde, âyette birisinin varlığı, diğeri de aynı yerde var olmasına anlam açısından bir engel teşkil etmez. Manaları farklı olsa da birbirlerini destekleyecek bir mahiyet gösterirler. Bu başlık altında hem lafzı hem de manası farklı olan kıraat vecihlerinden, *aynı âyette her iki kıraat vechinin de beraber bulunması mümkün olan kıraat vecihleri* üzerinde durulacak, tefsirlerden örnekler verilecektir.

Örnek 1: Muhtelif iki mananın bir şey üzerinde aynı anda cari olmasına herhangi bir engel bulunmamasına,⁵³ Bakara suresinin *وَإِنظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِئُهَا كَيْفَ تَنْشِئُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا* "Ve kemiklere de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?"⁵⁴ âyetinde *نُنشِئُهَا* kıraatinin vecihleri örnek gösterilebilir. Buradaki kıraat *نُنشِئُهَا* şeklinde ر harfi ile de okunmuştur.⁵⁵

Tefsirlerde söz konusu kıraat vecihlerinden her birinin ifade ettiği farklı anlamlar üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, *نُنشِئُهَا* kıraatinin, *hayat vermek*; *نُنشِئُهَا* kıraatinin ise *hareket ettirmek, birbirinin üstüne koymak, yükseltmek* manasına geldiği zikredilmektedir.⁵⁶ Nitekim *نَشَرَ* fiil köküne dayanan *النَّشْرُ* kelimesi *yüksek mekân*; *النَّشْرُ* ve *النُّشُورُ* *yükselmek* anlamında kullanılmaktadır.⁵⁷ Bu sebeple kadının kendi eşine karşı diklenmesine *نَشَرُ الْمَرْأَةِ* ve çocuğun büyüüp uzadığını ifade etmek için *نَشَرَ الْعِلْمَ* denilmektedir.⁵⁸ İbnü'l-Cezerî de her iki okuyuş vechinde kemiklerin kastedildiğini belirterek bu yöndeki manayı teyit eder. Kıraatlerden biriyle onlara hayat verildiği belirtilmişken diğeriyle de onların üst üste yükselişinden bahsedilmiştir. Böylelikle Allah (cc) iki ayrı manayı, bir kelimenin farklı iki okuyuşunda cemetmiştir.⁵⁹

Aynı âyette hem lafızları, hem de manaları farklılık gösteren söz konusu kıraat vecihlerinin anlamı düşünüldüğünde, bunlardan birinin diğeri nakzetmediği, hatta mana olarak desteklediği görülür. Zira âyette ölülerin ihyasına misal gösterilen merkep örneğinden de anlaşıldığı gibi bir hayvan, ancak kemiklerin birbirine geçirilmesi ve onlara hayat verilmesiyle canlandırılabilir. Dolayısıyla, kıraat ihtilâfının, zıtlık değil mana genişliğini sağlayan türden bir farklılık olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu ihtilâf çeşidinin, Kur'ân'ın mana cevherlerinin kapsamını genişleten bir mahiyet arzettiği anlaşılmaktadır.

⁵³ Mustafa Kılıç, "Kıraatlerin Anlam Merkezli Tasnifi: Ebû 'Amr ed-Dâni Örneği" 5. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri IBAD-2020 (İstanbul: Eylül 1-2, 2020), 332.

⁵⁴ el-Bakara 2/259.

⁵⁵ Ebû 'Amr, Yakub, İbn Kesîr, Cafer ve Nâfi' ile *نُنشِئُهَا* şeklinde; diğeri *نُنشِئُهَا* şeklinde okumuşlardır. bk. Nisâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'ân*, 2/27-28; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 91; Ezherî, *Me'âni'l-kirâât*, 1/222; Dâni, *Câmi'u'l-Beyân*, 2/929; ayrıca şâz kıratte, *ن* ve *ر* 'nın birlikte ref' edilmesiyle de okunmuştur. bk. Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh el-Hemedâni en-Nahvî, *Muhtasar fi şevâzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-Bedi'*, thk. Arthur Jeffery (Kâhire: Mektebetu'l-Mütenebbî, 1934), 23.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/475-476; Nisâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'ân*, 2/27.

⁵⁷ Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Sihâhu tâci'l-lüğa ve sihâhu'l-'Arabî*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyi'n, 1987), "neşeze", 3/899; İbn Fâris, *Mekâyisu'l-lüğa*, "neşeze", 5/430.

⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/475-476; Nisâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'ân*, 2/27.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/50.

Örnek 2: Bakara suresinin 125. âyetindeki *وَآخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ* “*Makam-ı İbrahim’den bir namaz yeri edininiz.*” ibaresinde, *وَآخِذُوا* “*edindiler*” kelimesi sahih kıraatlerde hem okunuşu hem de manası bakımından farklılık göstermektedir. Bu âyetteki *وَآخِذُوا* emir fiili, sahih bir kıraatte *حَعَلْنَا* fiiline atfedilerek fiil-i mâzi kalıbında *وَآخِذُوا* şeklinde خ harfinin fetha’sı ile de okunmuştur.⁶⁰ Ancak, iki vecih de aynı âyette beraber bulunabilmekte ve mana açısından birbirini desteklemektedirler.

Kesra ile emir siğası üzere okunan kıraat vechi, sahih hadislerle dayandırılmaktadır. Nitekim sahabeden Hz. Câbir’in (öl. 78/697) rivâyetine göre Resûlullah (s.a.v) Haceru’l-Esved’i selamladıktan sonra remel⁶¹ ile ilk üç şavtı⁶² tamamlayıp dördüncü şavtı da bitirdikten sonra makâm-ı İbrâhim’e⁶³ yönelip orada iki rekât namaz kıldıktan sonra *وَآخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ* âyetini okumuştur.⁶⁴ Hz. Ömer’e (öl. 23/644) isnad edilen bir rivayette de: Hz. Ömer’in (r.a) Hz. Resûlullah’a: “Keşki, makâm-ı İbrâhim’de namaz kılmayı âdet edinsek!” diye temennisini dile getirdiği, bunun üzerine *وَآخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ* âyeti nazil olduğu zikredilir.⁶⁵

Kesra ile okunan kıraat, mana bakımından mâkablindeki âyetle irtibatı kurulmaktadır. Önceki âyette Hz. İbrâhim’in (as) birtakım kelimelerle sınındığı, onun da onları eksiksiz yerine getirmesi üzerine, *إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا* “*Muhakkak ki Ben seni insanlara önder yapacağım.*” denilerek mükâfatlandırıldığı, ardından *وَآخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ* şeklinde emir siğasıyla: “*Makâm-ı İbrâhim’de namaz kılma yeri edininiz!*” diye emredildiği söylenebilir.⁶⁶ Veya *وَآخِذُوا* emir fiili, kesin bağlayıcılığı bulunmaksızın ümmet-i Muhammed’e bir hitap kabul edilir ve mâkablindeki âyetle değil, hemen öncesindeki cümleyle bağlantısı kurulur. Bu durumda âyete: “*O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim’in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin!*”⁶⁷ şeklinde mana verilir.⁶⁸ *وَآخِذُوا* fiilinin,

⁶⁰ Nafi ve İbn ‘Âmir, ح harfinin fetha’sı ile; diğerleri ise ع’nun kesrası ve emir siğasıyla okumuşlardır. bk. Ezherî, *Meâni’l-kırâât*, 1/174; İbn Mihrân, *Mebûsût*, 135; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 2/888;

⁶¹ *Remel*: Ardından sa’y yapılan tavafların ilk üç şavtında erkeklerin, koşmaya benzer hızlı adımlarla ve çalınmış şekilde yürümesidir. bk. İbn Fâris, *Mekâyîsu’l-lüğa*, 2/442; Cevherî, *Sihâh*, “remele”, 4/1713; Salim Öğüt, “Tavaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Aralık 2019).

⁶² *Şavt*: Şavt kelimesi, fıkıhta Kâbe’yi tavaf ederken Haceru’l-Esved’den başlayıp bir daha aynı yere bir defa yürümek için kullanılır. bk. Cevherî, *Sihâh*, “şeveta”, 3/1138.

⁶³ *Makâm-ı İbrâhim*: “Kâbe’nin inşası sırasında Hz. İbrâhim’in üzerine çıkıp duvar ördüğü ve üstünde insanları hacca davet ettiği kabul edilen taş veya onun bulunduğu yer.” bk. Ebû’l-Fadl Kadı İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsûbî, *Meşâriku’l-envâr ‘alâ sıhâhi’l-âsâr* (Tunus-Mısır: Mektebetu’l-Afîke ve Dâru’t-Türâs, 1915) 1/393; Nebi Bozkurt, “Makâm-ı İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Nisan 2022).

⁶⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî: *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnâvut ‘vd.’ (Beyrût: Müessesetü’r-Risale, 2001), 22/325; Ebû Davûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrût: Mektebetu’l-Asriyye, ts.), “Menâsik”, 1905; Nisâbüri, *Garâibu’l-Kur’ân*, 1/392.

⁶⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cu’fi el-Buhârî, *el-Câmi’u’l-müsnedü’s-şâhihu’l-muhtasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî: Sahîhu’l-buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrût: Dâru Tavku’n-Necât, 2001), “Salât”, 32 (No. 402).

⁶⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabi, 1999), 4/34.

⁶⁷ el-Bakara 2/125.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 4/34.

öncesinde تَوْبُوا إِلَيْهِ “O’na yönelin” takdirindeki gizli bir ibareye atfedilerek: *O’na yönelin ve Makam-ı İbrahim’de kendinize namaz kılacak bir yer edinin!* şeklinde mana verilmesi de caizdir.⁶⁹

Fetha ile fiil-i mâzi kalıbında okunan وَأَتَّخَذُوا kıraat vechinde ise, Hz. İbrahim’in, Beytu’l-Harâm’a önem vermesi ve soyundan bazılarını buraya yerleştirmesi sebebiyle insanların onun adıyla anılan mekân olan makâm-ı İbrâhim’i kible edindikleri ve oraya yönelerek namaz kıldıkları haber verilmektedir.⁷⁰ Bu durumda her iki kıraatte de muhatap Müslümanlardır. Kıraatin bir vechine göre, Allah (cc), onlara makâm-ı İbrâhim’i namaz kılma yeri edinmelerini emretmiştir. Bu emrin gereğinin yerine getirilmesi üzerine, kıraatin diğer vechiyle de onlar methedilerek bu emri yerine getirdikleri haber verilmiştir. Böylelikle, bir âyetteki farklı kıraat vechileriyle birbirinden ayrı iki mana cemedilmiştir.⁷¹

Misalde görüldüğü üzere bu kıraatler, lafızları itibariyle biri emir, diğeri haber kipinde geldiği halde birbiriyle çelişmemekte veya biri, diğeri hükümsüz bırakmamaktadır. İkisinin de aynı yerde ve aynı şey üstünde içtima etmesinde bir problem oluşmamakta ve birbirini destekleyecek özellik arz etmektedir. Kur’ân’da bu mahiyette pek çok kıraat vechi bulmak mümkündür.⁷²

Buraya kadar verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere, kıraat farklılığıyla, sadece, Kur’ân’ı okumada ümmet için kolaylık sağlama⁷³ maksadı takip edilmediği, aynı zamanda mana zenginliği de amaçlandığı fark edilmektedir.⁷⁴ Öte yandan kıraat mahiyet itibariyle kıraat farklılıklarında, Kur’ân’ın harika belağatı, mükemmel i’câz’ı ve son derece veciz anlatımının tezahür etmesinin yanı sıra güzel ifade üslûbunun yansımaları da fark edilmektedir.⁷⁵

2.2. Aynı Yerde İctima Etmesi Mümkün Olmayan Kıraat Vechileri

Hem telaffuzları hem de manaları farklı olan bu tarz kıraat vechileri, ifade ettikleri manaların mahiyeti açısından, aynı âyette bir araya gelmesi mümkün değildir. Ancak aralarında herhangi bir zıtlık bulunmamaktadır. Bu türdeki kıraat vechileri mana ve telaffuz açısından farklı olsa da “manalarını aynı anda bir şey üzerinde cemetme imkânı bulunmayan”⁷⁶ bir mahiyet gösterebilirler. Ancak, bunlar başka açılardan ittifak edebilen bir kıraat çeşidi olarak ortaya çıkar. Sahih okuyuş vechileri arasında bu türün örneklerini Kur’ân kıraatleri içinde bulmak mümkündür.⁷⁷

Örnek 1: Yusuf suresinin إِذَا اسْتَيْسِرَ الرُّسُلُ وَظَنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرًا *“Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hâle gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız*

⁶⁹ Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Mer’âşlî (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1998), 1/105.

⁷⁰ Nisâbü’rî, *Garâibu’l-Kur’ân*, 1/392.

⁷¹ Ezherî, *Meâni’l-kırâât*, 1/174; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 1/121.

⁷² Başka örnekler için bk. Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 1/121-122; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/50; ayrıca bk. Kılıç, “*Kıraatlerin Anlam Merkezli Tasnifi*”, 332.

⁷³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

⁷⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

⁷⁵ Kıraat ihtilâflarının mahiyeti, bunlarda tezahür eden ilâhî maksad ve gayeler ve bunların rahmet boyutu hakkında detaylı izah için bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/51-54.

⁷⁶ Kılıç, “*Kıraatlerin Anlam Merkezli Tasnifi*”, 333.

⁷⁷ Bununla alakalı misaller için bk. Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 1/122-123; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/50-51; Kılıç, “*Kıraatlerin Anlam Merkezli Tasnifi*”, 333.

geldi.”⁷⁸ şeklindeki âyetinde كَذَّبُوا kelimesi aynı zamanda şedde ile كَذَّبُوا şeklinde de okunmuştur.⁷⁹ Bu kıraat vechi, farklı iki vechin bir arada düşünülmesi mümkün olmayan kıraat türüne bir örnektir. Zira teşdîd ile kıraatte, peygamberlerin tekzib edilmesi, yalanlanması söz konusu iken tahfîf ile kıraatte ise peygamberlerin, kavimlerine yalan söylediklerinin zannedilmesi söz konusudur. Her biri ayrı birer mana ifade eden bu iki kıraat, aynı yerde (yani sadece peygamberlerde veya sadece kavimlerinde) içtima etmesi mümkün değilken ayrı şekilde düşünüldüklerinde her bir mananın da doğru olduğu, bunların başka yönden birbirlerini desteklediği görülür.

Söz konusu vecihlerden teşdîd ile okunan كَذَّبُوا şeklindeki kıraat vechinde, وَظَنُوا kelimesi, zan değil, yakîn (kesinlik) ifade eder ve ondaki zamir peygamberlere raci olur. أَنَّهُمْ edatında bulunan zamir ise peygamberleri yalanlayan inkârcıları karşılar. Ve şeddeli كَذَّبُوا kelimesi de “Peygamberler tekzib edildiler.” anlamına gelir. Bu durumda âyet, “Peygamberler, kavimlerinin, kendilerini yalanladıklarını kesin olarak bilip de onların iman etmelerinden ümitlerini kesince, onlara yardımımız geldi.” manasında olur.⁸⁰

Teşdîd ile كَذَّبُوا şeklinde okunan kıraat vechinde وَظَنُوا kelimesi hem yakîn, hem de zann manasında olmak üzere farklı iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi: Eğer وَظَنُوا kelimesi yakîn (kesin bilgi) anlamında olursa, peygamberler, ümmetlerinin artık iman etmeyecekleri şekilde kendilerini yalanladıklarına kesin kanaat getirince işte o zaman onlara yardımımız gelmiştir. İkincisi: وَظَنُوا kelimesi sanmak, tahmin etmek manasına alınması durumunda ise, âyet, peygamberlerin, kendilerine iman edenlerin bile kendilerini tekzib edeceklerini sanması manasını ifade eder. Nitekim Hz. Aişe (öl. 58/678) bu âyetteki وَظَنُوا kelimesini sanmak manasında tevil etmiş ve şöyle demiştir: Hz. Muhammed, Allah'ın (cc) kendisine vadettiği her ne olmuşa, muhakkak o vadedilen şeyin yerine geleceğine inanmıştır. Ancak peygamberler, (maruz kalınan imtihanın uzaması ve ilâhî yardımın gecikmesi sebebiyle) iman edenlerin bile kendilerini tekzib edeceklerini zannedip korkacak aşamaya gelinceye kadar imtihan edilmişlerdir. Ancak, neticede Allah (cc) onlara yardımını göndermiştir.⁸¹

Fakat kıraat vechi كَذَّبُوا şeklinde tahfîf ile okunduğunda وَظَنُوا kelimesi şek ifade eder. Ondaki zamir de kendilerine peygamber gönderilen kavimlere dönük olur. أَنَّهُمْ edatındaki zamir ise peygamberlere tevcih edilir. Cümle takdiren: ظَنَّ قَوْمُهُمْ أَنَّ الرُّسُلَ قَدْ كَذَّبْتَهُمْ “Kavimleri, peygamberlerin kendilerine yalan söylediklerini zannettiler.” şeklinde olacağından كَذَّبُوا kelimesi, kavimlerin peygamberlere yalan isnad etmeleri manasına alınır; âyetin anlamı da: “Peygamberler, kavimlerinin iman etmeleri hususunda ümitsizliğe kapılıp kavimleri de, ‘iman etmedikleri takdirde kendilerine azabın geleceği’ yönünde, peygamberlerin verdikleri haberde yalan söylediklerini zannettikleri vakit peygamberlere yardımımız geldi.” şeklinde olmaktadır.⁸²

Tahfîf ile okunan كَذَّبُوا şeklindeki kıraat vechi hakkında ayrıca şu mana da ileri sürülmüştür: Peygamberler, ümit besleyerek kendilerine yardım edileceği yönünde, içlerinden gelen sesin yalan

⁷⁸ Yûsuf 12/110.

⁷⁹ Kıraat imamlarından Âsım, Hamza ve Kisâi tahfîf ile كَذَّبُوا şeklinde; diğerleri ise teşdîd ile كَذَّبُوا şeklinde okumuşlardır. bk. Ezherî, *Meâni'l-Kırâât*, 2/52; İbn Mihrân, *Mebûsût*, 248; Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 3/1236.

⁸⁰ bk. Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 2/53; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 1/122.

⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18/522; Nisâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'ân*, 4/133.

⁸² bk. Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 1/122; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/132; Beğâvî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 2/519; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18/521.

söylediğini sanmışlardır. Yani, kâfirlerin tekzibleri ve düşmanlıklarının son bulmaması, Allah'tan (cc) bekledikleri yardımın gecikmesi üzerine, kendilerine dünyada yardım edilmeyeceğini sandıklarında, beklemedikleri bir anda Allah (cc) onlara yardımını göndermiştir.⁸³ Bu yöndeki yorumu İbn Abbas'ın (öl. 68/687-88) وَظَنُّوا kelimesini, *zannetmek* şeklinde anlamlandırmış olması da delil gösterilmiştir. Bu durumda mana, *Peygamberler de birer insan olmaları sebebiyle düşmanları karşısında zaafa uğrayıp mağlûb konuma düşünce Allah'ın kendilerine vadettiği yardımın ertelendiğini zannetmişlerdir*, şeklinde olur. Allah'ın (cc), vadinden dönmeyeceğini en iyi bilen kimseler peygamberler olduklarından, İbn Abbas'ın bu sözünün, ancak, *insanın maruz kalacağı vesvese ve insan tabiatının gereği olarak içten gelen fısıltı* şeklinde yorumlanabilir.⁸⁴ Fakat bu yorum, nübüvvet vazifesinin ifasında masumiyet üzere hareket eden, ilâhî vahiyle kendilerine vadolunan şeyin muhakkak surette gerçekleşeceğinin idrakinde olan peygamberlerin şanına yakışmadığı belirtilerek başta Hz. Aişe (ra) olmak üzere bazılarınca kabul görmemiştir.⁸⁵ Zira sıradan bir müminin bile Allah'ın (cc) vadinde yalan söylemiş olabileceğini zannetmesi caiz olmadığı ve bu zan kişiyi imandan çıkaracağı halde resullerin böyle bir zanda bulunmalarının ise asla mümkün olmayacağı belirtilerek böyle bir mananın uzak bir ihtimal olduğu üzerinde durulmuştur.⁸⁶

Söz konusu, tahfîf'le كَذَّبُوا ve teşdîd'le كَذَّبُوا şeklinde okunan kıraat vecihleri etrafında âlimlerce yapılmış izahlardan da anlaşılacağı üzere vecihlerin her birisinin manası sahihtir. Peygamberlerin tekzip edilmesi yönünden âyete bakılınca kıraatin teşdîd vechi söz konusudur. Ancak, kavimlerinin peygamberlere güvenmeyip onların kendilerine yalan söylemiş olduğunu iddia etmeleri açısından bakılınca da kıraatin tahfîf vechi tercih edilmektedir. Zira peygamberlerin, kavimleri tarafından inkâr edildikleri bir gerçektir. Öte yandan kavimlerinin de onların yalan söylediğini zannetmiş olmaları hakikatin diğer yönüdür. Dolayısıyla ikisi de mana açısından sahihtir. Hem lafızıyla, hem de manasıyla farklılık gösteren bu kıraatlerin her biri ayrı birer manaya vurgu yaptığından aynı anda bir yerde bulunamazlar fakat zıtlık da göstermezler. Her birisi, konuyla alakalı olarak mananın farklı bir vechesini karşılar.

Örnek 2: Lafızları ve manaları farklı olup aynı yerde içtima etmeleri mümkün olmayan kıraat vecihlerine, ayrıca İsra suresinin بِصَائِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ "Mûsâ: 'İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir.'" dedi."⁸⁷ âyetindeki لَقَدْ عَلِمْتُمْ "Muhakkak ki biliyorsun." kıraati⁸⁸ örnek verilebilir. Burada ت harfinin damme'si ile okunan kıraatte, Hz. Musa (as), kendi bildiğini belirtirken, ت 'nın fetha'sı ile icrâ edilen kıraat vechinde ise Firavun'un bildiğine vurgu yapmaktadır.

Söz konusu kıraat vecihlerinden ت 'nın damme'si ile لَقَدْ عَلِمْتُمْ şeklinde okunan kıraat vechi firavun'un iki iddiasına cevap niteliğindedir. *Birincisi*: Bir önceki âyette لَقَدْ عَلِمْتُمْ لَقَدْ عَلِمْتُمْ

⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/510; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/179.

⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/510; Nisâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân*, 4/133.

⁸⁵ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 6/335.

⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18/521.

⁸⁷ *el-İsrâ* 17/102.

⁸⁸ Kıraat imamlarından sadece Kisâ'î t 'nın damme'si ile tekellüm üzere لَقَدْ عَلِمْتُمْ şeklinde; diğerleri ise ت 'nın fetha'sıyla muhatap üzere لَقَدْ عَلِمْتُمْ şeklinde okumuştur. bk. İbn Mücahid, *Kitâbu's-seb'a*, 385; Ezherî, *Me'âni'l-kirâât*, 2/102; İbn Mîhrân, *Mebûsût*, 272; Dâni, *Câmi'u'l-beân*, 3/1296.

يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا “Ey Musa ben senin büyülenmiş biri olduğunu zannediyorum.”⁸⁹ şeklinde belirtildiği üzere Firavun, Hz. Musa’nın (as) büyülenmiş biri olduğunu iddia etmektedir. Hz. Musa (as) ise, لَقَدْ عَلِمْتُ diyerek kendisine verilen risâlet vazifesinde yakîn sahibi olduğunu, semavat ve arzın Rabbi tarafından indirilen âyetlerin çok iyi farkında bulunduğunu, her hangi bir sihir veya büyülenmiş olmanın söz konusu olmadığını Firavun’un kendisini tekzip etmesinin, yanında bir kıymet ifade etmediğini beyan etmektedir.⁹⁰ İkincisi: Şuarâ suresinin, قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ (Firavun), ‘bu size gönderilen peygamberiniz, şüphesiz delidir’ dedi.”⁹¹ âyetinde zikredildiği üzere Firavun, Hz. Musa’ya (as) mecnunluk isnadında bulunmaktadır. Buna karşı Hz. Musa, لَقَدْ عَلِمْتُ ifadesiyle, semavat ve arzın Rabbi tarafından indirilen apaçık âyetleri bildiğini, bunu bilen birisinin ise mecnun olamayacağını belirterek Firavun’un iddiasında yalancı olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır.⁹²

Görüldüğü üzere mütekellim siğa ile لَقَدْ عَلِمْتُ şeklinde okunan kıraat vechiyle Firavun’un Hz. Musa’ya (as) isnad ettiği mecnunluk ve büyülenmişlik yönündeki iddiaları tamamen reddedilmektedir.

Sözü edilen kıraatte ت ’nın fethası ile لَقَدْ عَلِمْتُ şeklinde okunduğunda Firavun’un inkârının, bile bile inkâr ve inada dayalı olduğu vurgulanmış olmaktadır. Nitekim وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا “Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimlikleri ve büyüklük taslamaları sebebiyle onları inkâr ettiler.”⁹³ âyeti bu hususa delâlet etmektedir.⁹⁴ Âlimlerin de söz konusu kıraat vechini ekseriyetle bu yönde izah ettiği müşahede edilmektedir.⁹⁵

Sonuç olarak İsrâ 17/102 ayeti üzerindeki kıraat vecihleri, mana açısından incelendiğinde birbirinden farklı manaları haiz oldukları görülür. Hem lafzı, hem de manasıyla farklılık gösteren bu kıraat vecihleri aynı yerde bir arada bulunması mümkün olmayan bir mahiyet gösterirler. Çünkü لَقَدْ عَلِمْتُ “Muhakkak ki bildin.” ibaresinde bilme vurgusu Firavun’a yapıldığından âyete o yönde mana verilir. لَقَدْ عَلِمْتُ “Muhakkak ki bildim.” ibaresinde de bilmek fiili Hz. Musa’ya tevcih edildiğinden âyetin anlamı da yine o yönde olur.

Bir önceki konuda, lafızları ve manaları farklı olduğu halde aynı şeyde bir araya gelmesi mümkün olan kıraatler hakkında verilen örneklerden نُنشِرُهَا “Onları birbirine geçirip yükseltiyoruz.” ve نُنشِرُهَا “Onlara hayat veriyoruz.” vecihlerinin her ikisinde de kemiklerin ihyasından bahsedildiği üzerinde durulmuştu.⁹⁶ Fakat لَقَدْ عَلِمْتُ ibaresinin kıraat vecihleri aynı mahiyeti göstermezler. Çünkü bu vecihlerin her birisinde aynı anda bilen kişinin, hem Hz. Musa (as) hem de Firavun olması mümkün olmamaktadır. Ancak bilen kişinin, bir okuyuşa göre Hz. Musa (as), diğerine göre ise Firavun olması mümkündür. Nitekim iki ihtimalden her birinin manasını destekleyen âyetlerin varlığı da bu düşüncemizi teyit etmektedir. Dolayısıyla bu kıraatin vecihleri, aynı yerde ve aynı şeyde içtima etmesi mümkün olmamakla birlikte aralarında zıtlık da söz konusu vecihlerdendir. Bunlar, Kur’ân bütünlüğü içinde birbirlerini başka açılardan destekleyen bir

⁸⁹ el-İsrâ 17/101.

⁹⁰ Zemahşerî, Keşşâf, 2/698; Nisâbü’rî, Garâibu’l-Kur’ân, 4/395.

⁹¹ eş-Şuarâ 26/27.

⁹² İbn Zencele, Hüccetü’l-kırâât, 411; Dâni, Câmi’u’l-beyân, 1/123.

⁹³ en-Neml 26/14.

⁹⁴ Nisâbü’rî, Garâibu’l-Kur’ân, 4/395.

⁹⁵ Zeccâc, Me’âni’l-Kur’ân, 3/263; Dâni, Câmi’u’l-beyân, 1/123.

⁹⁶ Ayrıca bk. İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1/50.

mahiyet göstermektedirler. Bu tarz kıraatlerde, vecihlerden herhangi birisiyle okunduğunda tek âyetin, kendi başına müstakil farklı bir âyet hükmüne geçtiği görülmektedir.

Yukarıda yapılan izahlardan da görüleceği üzere her bir kıraati, ayrı bir âyet menzilesine getiren bu mahiyetteki kıraatlerle⁹⁷ Kur'ân'ın anlam alanı zenginleşmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin *إِذْ كُنْ قِرَاءَةً مِنْهَا مَعَ الْأُخْرَى بِمِثْلَةِ الْآيَةِ مَعَ الْآيَةِ* "Sahih kıraatlerden birinin diğeriyle birlikte durumu, bir âyetin diğer âyet karşısındaki konumu gibidir."⁹⁸ şeklindeki veciz ifadesi bu hususu desteklemektedir. Nasıl ki âyetlerin her biri farklı birer mana ifade etmesi halinde aralarında teâruz ve tenâkuz (çatışma ve zıtlık göstererek birbirini hükümsüz bırakma) mümkün değilse, sahih kıraatlerin de her biri farklı manaları tazammun etmesine rağmen aralarında bir zıtlık düşünülemez. Her ne mahiyet göstermiş olursa olsun bütün sahih kıraatleri, içerdiği manasıyla ve gereğince amel etmek yönüyle kabul etmek gerekir. Onlardan herhangi birisini terk etmek caiz olmaz. Nitekim Allah Resûlü'nün (sav), farklı okuyan sahâbeye, *كَذَلِكَ أَنْزَلْتُ* "Bu şekilde indirildi.", *كِلَاكُمَا مُحْسِنٌ*, "İkiniz de güzel okudunuz.", *أَصَبْتُ* "Doğru okudun." ve *أَحْسَنْتُ* "Güzel okudun."⁹⁹ şeklindeki ifadeleri de bütün sahih kıraatlerin Allah (cc) katından indirildiğini göstermektedir.

Mahiyetleri itibariyle kıraat vecihleri farklılık gösterebilir bile aralarında zıtlık bulunmayan bu vecihler ilâhî vahyin neticesi olup kişisel tasarruflara kapalıdır. Nitekim İbnü'l-Cezerî de bu hususa vurgu yaparak kurrânın ihtilâfının, fukahânın ihtilâfı gibi olmadığını belirtir. Çünkü fakihlerin ihtilâfı, ictehadîdir. İctihadlar birbirine karşı hatalı olabilir. Hâlbuki işin özünde hakikat tek'tir. Ancak kıraat imamlarının ihtilâfında ise, yukarıda da izah edildiği üzere, her bir kıraatin, hakikatin farklı bir yönünü ifade etmesi söz konusudur ve ictehadîlik veya kişisel tasarruflar mevzubahis değildir. Hepsisi de okunuşu ve içerdiği manasıyla *münezzelün min 'indillâh* olmaları cihetiyle hakır ve doğrudur. Allah (cc) katından inzal edilmiş olan bu kıraatlerde kurrânın fonksiyonu, sadece, kendilerine nakledildiği gibi aktarmak, devamlı aynı usulle ve sürekli aynı kıraat vechiyle okuyup okutmak suretiyle de o kıraat ile şöhret bulmaktan ibarettir.¹⁰⁰

Sonuç

Konu kapsamında buraya kadar örneklerle yapılan izahlardan anlaşıldığı üzere kıraatlerin ihtilâfı çelişki değil, çeşitlilik ihtilâfıdır. Bu bağlamda, *ihtilâf* kelimesinden ziyade, *farklılık* ifadesi kullanmak daha doğru olacaktır. Bu farklı okumalar sayesinde her bir kıraat, ayrı bir âyet hükmüne geçtiğinden kıraat farklılıkları, âyetin anlam yelpazesini ve Kur'ân'ın mana deryasını genişletme mahiyeti gösterirler. Kıraatlerdeki usul farklılıkların mana ile alakası bulunmadığından birinin diğerini nakzetmesi durumundan zaten söz edilemez. Ancak manada farklılık gösteren sahih kıraatlere gelince bunların da birbirini nakzetmediği, aralarında tam bir bütünlük bulunduğu ve hepsinin birbirini destekleyen özellik sergilediği görülür. Sahih vecihler arasındaki telaffuz farklılığına rağmen bunların Kur'ân ile de mana ve muhtevâ

⁹⁷ Dâni, *Câmi' u'l-beyân*, 1/123.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/51.

⁹⁹ Buhârî, "Fedailu'l-Kur'ân", 6; "Husûmât", 1; "Enbiya", 54; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü's-suğrâ li'n-Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Haleb: Mektebetul-Metbûâti'l-İslâmiyye, 1986), "İftitâh", 38; Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/32, 41.

¹⁰⁰ Detaylı izah için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

açısından bir bütünlük içinde oldukları görülmektedir. Kıraatler ictihadî değil, tevkîfî olduğundan mahiyetleri itibariyle farklılık gösterse ve bir kısmı da çeşitli manalar içerse, hatta aynı âyette ve aynı şey üzerinde manalarının birlikte düşünülmesi mümkün olmayacak bir mahiyet de arz etseler yine de sahih kıraatlerin tamamına inanmanın ve olduğu gibi kabul etmenin gereği âlimlerce ittifak edilmiş bir husustur. Öte yandan Allah (cc) katından indirilmeleri cihetiyle kıraat vecihlerine tabi olmaktan başka, inananlara bir yetki verilmediği ifade edilmiştir. Sahih kıraatler arasında tezat veya tenâkuz bulunmadığı ve vecih farklılıklarının, birbirinin anlamını teyit edecek bir özellik göstererek Kur'ân'ın manasına genişlik kattıkları kabul edilmiştir.

Kaynakça

Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Mahmud Kuraa. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 1990.

Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdullah b. Sehl. *Furûku'l-lügaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dâru'l-İlim ve's-Sekâfeti li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1997.

Beğâvî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud. *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1999.

Bezzâvî, Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Mer'aşlî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1998.

Bozkurt, Nebi. "Makâm-ı İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/makam-i-ibrahim>

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cu'fî. *el-Câmi 'u'l-müsnedü's-şahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmih: Sahîhu'l-buhârî*. 9 Cilt. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad. *Sihâhu tâci'l-lüğa ve sihâhu'l-'Arabî*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.

Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *Ta'rîfât*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2007.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.

Çimen, Abdullah Emin. "Kur'ân'da Ritmik Yapı: Fâsıla ve Üslup Açısından Bir Deneme". *Dini Araştırmalar* 10/29 (2007), 189-236.

Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İsam Yayınları, 2011.

Dânî, Osman b. Saîd b. Osman Ebû 'Amr. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirââti's-seb'*. 4 Cilt. İmârât: Camiatu's-Şârîka, 2007.

Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Davûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrût: Mektebetu'l-Asriyye, ts.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî. *Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıtkı Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1999.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî. *Me'âni'l-kırâât*. thk. İvâd b. Ahmed el-Kavzî ve İz Mustafa Dervîş. 3 Cilt. Riyad: Merkezu'l-Buhûs fî Külliyyeti'l-Âdâb bi Câmîati Melik Suûd, 1991.

Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Kutubî'l-İlmiyye, 2003.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir et-Tunûsî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed el-Hemedânî. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed el-Hemedânî en-Nahvî. *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-Bedi'*. thk. Arthur Jeffery. Kâhire: Mektebetu'l-Mütenebbî, 1934.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnavut 'vd.'. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risale, 2001.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemaluddin el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sadr, 1994.

İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin en-Nîsâbü'rî. *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*. thk. Sebi' Hamza Hâkimî. Dimeşk: Mecmeu'l-Lüğa el-Arabiyye, 1981.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir. *Kitâbu's-seb'a fi'l-kırâat*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: Daru'l-Meârif, 1980.

İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleyman el-Kurtûbî. *Muhtasaru't-tebyîn li hecâi't-tenzîl*. 5 Cilt. Medine: Mecme'u Melik Fehd, 2002.

İbn Teymiyye, Takiyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. 35 Cilt. Medine: Mecme'u Melik Fehd, 1995.

İbn Zencele, Ebu Züra Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-kırâ'ât*. thk. Saîd Afgânî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1997.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Yusuf. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*. thk. Şeyh Zekeriyya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrût: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2011.

İşeri, Yunus. *Nizamuddin en-Nîsâburî'nin 'Garâibu'l-Kur'ân ve regâibu'l-Furkân' Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2021.

Kadı İyâz, Ebû'l-Fadl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsûbî. *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr*. 2 Cilt. Tunus-Mısır: Mektebetu'l-Atîke ve Dâru't-Türâs, 1915.

Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: İFAV, 2013.

Kılıç, Mustafa. "Kıraatlerin Anlam Merkezli Tasnifi: Ebû 'Amr ed-Dânî Örneği" 5. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri IBAD-2020*. İstanbul: Eylül 1-2, 2020, ss. 330-335.

Kılıç, Mustafa. *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemaşerî Örneği*, İstanbul: İFAV, 2015.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Hâdî şerhu Tayyîbeti'n-neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1997.

Mücahid, Ebu'l-Haccâc b. Cebr el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Nîl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1989.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî. *es-Sünenü's-suğrâ li'n-Nesâî*. thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetul-Metbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.

Nîsâbü'rî, Nizamuddin Hasan b. Muhammed b. Hüseyin. *Garâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-Furkân*, thk. Şeyh Zekeriyya Umeyrât. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1996.

Nüveyrî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr. 2 Cilt. Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Öğüt, Salim. "Tavaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Aralık 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tavaf>

Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabi, 1999.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbnü'l-Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Yerlikaya, Cafer. "Kıraatlerde İhtilâf Kavramı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BOZİFDER)*. 18, (2020/18). 289-307.

Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed Cârullâh. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Kitâbi'l-Arabî, 1987.